

УДК 338.432:631

Тематичний розділ: Економіка та управління національним господарством

Маслак О.М.

кандидат економічних наук, доцент
Сумський національний аграрний університет

Сухостваець А.І.

кандидат економічних наук
Сумський національний аграрний університет

Маслак О.М.

кандидат экономических наук, доцент
Сумський національний аграрний університет

Сухостваець А.И.

кандидат экономических наук
Сумський національний аграрний університет

Maslak O.M.

candidate of economical sciences, assistant professor
Sumy National Agrarian University

Suhostavets A.I.

candidate of economical sciences
Sumy National Agrarian University

**СУЧАСНИЙ СТАН АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ ТА
РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ
СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО
КОМПЛЕКСА И РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ В УКРАИНЕ
THE CURRENT STATE AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT
UKRAINE**

Стаття присвячена дослідження сучасного стану розвитку агропромислового комплексу та сільських територій. Проведено аналіз факторів, які впливають на процеси на основі системного аналізу. Виявленню негативні фактори впливу та

науково обґрунтовані та запропоновані шляхи забезпечення продовольчої та соціальної безпеки держави.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, сільське господарство, сільські території, розвиток.

Статья посвящена исследованию современного состояния развития агропромышленного комплекса и сельских территорий. Проведен анализ факторов, влияющих на процессы на основе системного анализа. Выявлению негативные факторы влияния и научно обоснованные и предложены пути обеспечения продовольственной и социальной безопасности Украины.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, сельское хозяйство, сельские территории, развитие, продовольственная безопасность, социальная безопасность.

The article is devoted to the systematic analysis of a comprehensive study of the current state of agriculture and rural development in Ukraine. Detection of negative factors and unfavorable factors that affect its operation. Determination of scientifically based ways to effective development, food and social security.

Key words: agro-industrial complex, agricultural economy, rural territories', development, food security, social security.

Вступ. Важливість ефективного соціально-економічного та екологічного розвитку села обумовлена економічним, культурним і соціальним значенням сільських територій. Так, сільська місцевість, є основним джерелом постачання продуктів харчування, лісоматеріалів та інших видів сировини, а також є просторовою базою для розміщення санаторно-курортних закладів, дитячих таборів відпочинку, місцем відпочинку міського населення, осередком культури та національних традицій українського народу. Однак, у результаті фінансової кризи, геополітичних процесів, реформування, появи нових форм та методів

управління, зміни клімату, виснаження екологічної системи, питання розвитку аграрного сектора та сільських територій набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження розвитку сільського господарства та сільських територій проводиться багатьма науковцями, а саме: М.В. Зубцем [1], П.Т. Саблуком, Б.Й. Пасхавером[3], О.В. Шубравською, Ю. О. Лупенком [2], М.Й. Маліком, В.Я. Месель-Веселяком, Л.В. Молдован, С.М. Квашею, М.А. Хвесиком [4] та багатьма іншими.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В наукових працях розглянуто проблеми та перспективи сталого розвитку агропромислового сектора економіки та сільських територій України. Але, завжди існує необхідність постійного моніторингу за станом розвитку з метою вивчення проблем, особливо в умовах фінансової кризи.

Постановка завдання. Основною метою написання даної статті є проведення системного аналізу сучасного стану сільського господарства та сільських територій, виявлення негативних тенденцій, опрацювання висновків та розробка шляхів вирішення даної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Несприятливе соціально-економічне та екологічне становище у сільській місцевості, спад сільськогосподарського виробництва, низька заробітна плата та соціальна незахищеність сільських працівників призвели до закономірних негативних тенденцій у розвитку села, які потребують змін на краще.

За попередніми розрахунками у 2014 р. загальний обсяг виробництва валової продукції сільського господарства (у постійних цінах 2010 р.) склав 252,9 млрд. грн., у т.ч. у сільськогосподарських підприємствах – 139,2 млрд. грн., господарствах населення – 113,7 млрд. грн. Обсяги виробництва валової продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств становив 252,9 млрд. грн. і збільшився порівняно з 2012 р. на 2,8 %[5].

У розрахунку на 100 га с.-г. угідь всіма категоріями господарств вироблено 90,5ц. худоби та птиці всіх видів у живій вазі, 313,3 ц. молока, 7,3 кг вовни що на 71,9 %, 87,6 % та в 9,7 раз менше ніж в 1990 році відповідно.

Найбільший приріст забезпечено в Одеській (на 41,6%), Полтавській (на 39,7%), Черкаській (на 55,8%), областях в порівнянні з 1990 роком[5].

Господарствами усіх категорій у 2014 році одержано 63.9 млн. т. зернових та зернобобових, що на 12,8 млн. т. більше ніж в 1990 році, що зумовлено розширенням площі збирання на 105,1 га так і підвищенням урожайності з 35,1ц/га в 1990 році до 43,7 ц/га в 2014 році (таблиця 1).

Таблиця 1

Основні показники розвитку сільського господарства

Назва показника	1990р.	2014р.	2014р. до 1990р. (+/-)
<i>Виробництво сільськогосподарських культур, тис. т.</i>			
Зернові та зернобобові культури	51009,0	63859,3	12850,3
Олійні культури	2570,8	10133,8	7563
Цукровий буряк	44264,5	44264,5	-28527,4
Соя	99,3	3881,9	3782,6
Ріпак	130,2	2198,0	2067,8
Льон-довгунець	108,1	0,9	-107,2
Картопля	16732,4	23693,4	6961
Овочі	6666,4	9637,5	2971,1
Продовольчі баштанні культури	791,7	685,2	-106,5
<i>Урожайність сільськогосподарських культур, ц/га</i>			
Зернові та зернобобові культури	35,1	43,7	8,6
Олійні культури	15,8	19,4	3,6
Цукровий буряк	275,7	476,5	200,8
Соя	11,3	21,6	10,3
Ріпак	14,5	25,4	10,9
Льон-довгунець	6,4	6,3	-0,1
Картопля	116,8	176,4	59,6
Овочі	149,0	207,8	58,8
Продовольчі баштанні культури	70,9	88,7	17,8
<i>Поголів'я худоби та птиці, тис. голів</i>			
Велика рогата худоба	24623,4	3884,0	-20739,4
в т. ч. корів	8378,2	2262,7	-6115,5
Свині	19426,9	7350,7	-12076,2
Вівці та кози	8418,7	1371,1	-7047,6
Птиця всіх видів	2461042,0	213335,7	-2247706,3
<i>Виробництво основних видів продукції тваринництва</i>			
М'ясо, тис. т	4357,8	2359,6	-1998,2
Молоко, тис. т	24508,3	11132,8	-13375,5
Яйця, млн. шт.	16286,7	19587,3	3300,6
Вовна, т.	29804,0	2602,0	-27202

Джерело: [5, 6, 7]

Сільськогосподарські підприємства одержали 49,9 млн. т. зерна (78,1 % загального збору), господарства населення - 21,9 млн. т. (21,9 %)[6].

У галузі тваринництва обсяг виробництва за 2014 р. становив 75,5 млрд. грн., що на 2,0 % більше порівняно з 2013р. Зростання відбулося за рахунок приросту виробництва на 4,6 % в аграрних підприємствах, частка яких у загальному обсязі тваринницької продукції склала 44,9 %. Господарства населення, які є основними виробниками продукції в цій галузі (41,6 млрд. грн., або 55,1 %), утримали її виробництво на рівні 2013р [7].

Підприємствами агропромислового комплексу на 01.01.2014 р. (за даними НБУ залучено кредитів на суму 43535,0 млн. грн. (на 18,2% більше від залучених у 2013 році) під ставки 25-28 % в національній валюті та 16-18 % в іноземній валюті [8].

Зміни, які пройшли в економіці внесли свій вклад в формування фінансів в сільському господарстві України. Сільськогосподарськими підприємствами отримано коштів бюджетної підтримки в 2014 році 9177,3 млн. грн., з них 1186,8 фермерські господарства, з них 8970,7 за рахунок ПДВ. Державою було передбачено видатків на підтримку АПК в 2015 році 1,49 млрд. грн., але на 22.05.2015р. спрямовано тільки 56,5 млн. грн. та 25,6 млн. грн. на надання кредитів фермерам [9].

Фінансова підтримки підприємств АПК за рахунок коштів місцевих бюджетів передбачено у сумі 852,1 млн. грн., а реально профінансовано в I кварталі 2015 року 97,8 млн. грн., що складає 11,5 %.

Фактичні витрат сільськогосподарських підприємств за підсумками проведення комплексу весняно-польових робіт були на 1 млрд. грн. більше від планової потреби. При цьому було інвестовано власних коштів - 104,9% (57,2 млрд. грн.) та 87,0 % (10,3 млрд. грн.) залучено кредитних ресурсів[9].

Однією з основних соціальних складових є заробітна плата, яка складала в сільському господарстві в 2014 році дорівнювало 2556,0 грн., що складає 73,4 % від середнього по економіці на відміну від сфери фінансів та страхової діяльності – 7020,0 грн. (201,7 %), промисловості – 3988,0 грн. (114,6 %)

відповідно. Упродовж 2014 р. загальна сума заборгованості з виплати заробітної плати збільшилась більше ніж у 3 рази, або на 1683,8 млн. грн. та на 1 січня 2015р. становила 2436,8 млн. грн. Кількість економічно активних працівників підприємств, яким не виплачено заробітну плату, на 1 січня 2015р. становила 2,2 тис. осіб, що складає 0,4 % до середньооблікової кількості штатних працівників. Сума боргу в середньому на одного працівника, якому не виплачено заробітну плату дорівнює 4280,0 грн. [10].

Розв'язання даної проблеми полягає в створенні умов для самостійного залучення підприємствами ресурсів через публічне розміщення, облігацій, спільну діяльність. Досвід залучення таких коштів національними агрохолдингами та середньому бізнесу дасть можливість на майданчиках IPO (0,4-0,5 млрд. дол. США у рік), акціонування середнього аграрного бізнесу для їхнього злиття з переробними підприємствами дають змогу прогнозувати зростання у найближчі 3–5 років до 5–7% даного джерела у структурі залучених у галузь ресурсів [11].

Частка збиткових підприємств зменшилася з 29,6 % в 2010 році до 15,2 %, відповідно збільшилася частка прибуткових підприємств, але результати діяльності в 2014 році склали 20262,9 млрд. грн. в порівнянні з 2013 р. (15114,8 млрд. грн.).

Аналіз рентабельності сільського виробництва свідчить про зниження рентабельності продукції рослинництва з 98,3 % в 1990 році до 29,2 % в 2014 році та продукції тваринництва з 22,2 % в 1990 році до 13,4 % в 2014 році (таблиця 2).

Таблиця 2

Фінансові результати діяльності підприємств галузі сільського господарства

Найменування показника	1990р.	2000р.	2010р.	2014р.
Рівень рентабельності (збитковості), %	42,6	21,4	27,4	26,3
- рослинництво	98,3	27,0	31,5	29,2
- тваринництво	22,2	7,9	17,7	13,4

Джерело: [5]

Зокрема, прибутковість зернових і зернобобових культур збільшилася з 1,8 % у 2013р. до 25,8% у 2014р., соняшника – з 28,7% до 37,4%, ріпаку – з 8,8% до 28,7 %, сої – з 15,9 % до 34,2 %, цукрових буряків (фабричних) – з 2,7 % до 18,3 %, овочів відкритого ґрунту – з 4,6 % до 17,0 %. Поряд з цим, за підсумками 2014 р. суттєво зменшилася рентабельність виробництва картоплі – з 23,2 % у 2013 р. до 9,2% у 2014 р. [5].

У галузі тваринництва, як і в попередньому році, рентабельним було вирощування свиней на м'ясо та виробництво молока і яєць. Порівняно з 2013 р. прибутковість молока зменшилася з 13,7 % до 11,2 %, але збільшилася прибутковість виробництва яєць з 48,0 % до 54,9 % та вирощування свиней на м'ясо – з 0,3 % до 6,0 %.

Зовнішньоторговельний обіг продукції агропромислового комплексу за 2011 рік становив 19836 млн. дол. США (на 21,8 % більше, ніж у попередньому році).

Продукція сільського господарства і харчової промисловості в останні роки формує значну частину українського експорту. За підсумками 2014 р. експортовано продукції сільського господарства і харчової промисловості на 16,7 млрд. дол. США (на 0,3 млрд. дол. США менше, ніж за 2013 р.), що становить 30,9% вартості експорту України (проти 27,1 % у 2013 р.).

Частка країн ЄС в експорті складала 26,8% або 4,8 млрд. дол. США (відповідно 25,7% у 2010р.) [12]. У 2014р. було імпортовано сільськогосподарської продукції і продовольства на 6,1 млрд. дол. США (на 2 млрд. дол. США менше, ніж у попередньому році). У вартісній структурі імпорту країни частка даної продукції склала 11,2% (у 2013р. – 10,5%).

Частка країн ЄС у вартості імпорту продукції сільського господарства і харчової промисловості України становила 40,9%, або 2,5 млрд. дол. США (відповідно 31,4 % у 2010р.) [12].

Сучасний стан соціального розвитку сільських територій характеризується багатьма факторами. Починаючи з 1979 р. у селах України почався процес депопуляції, який швидко прогресує, охоплюючи всі області України. Якщо в

1980 р. у селах померло на 10 тис. осіб більше ніж народилось, то у 1990 р. втрати склали 58,2 тис., а в 1999 р. – 158,4 тис. осіб [6]. Як наслідок, за останні 15 років кількість жителів сільської місцевості зменшилась на 2,8 млн. осіб, або 21,2 % і становить 13,2 млн.

Зменшення кількості населення вплинуло на кількість сільських населених пунктів. Так в 1990 році їх налічувалося 28804 а в 2014 році залишилося 28388, що на 416 менше (таблиця 3).

Таблиця 3

Наявність об'єктів соціальної сфери на сільських територіях

Найменування показника	2 010р.	2 014р.	2014р. до 1990р. (+/-)
Кількість сільських населених пунктів	28471	28388	-83
Прийнято в експлуатацію загальної площі житла (на 1000 населення, м ²)	210,0	232,0	22,00
Кількість збудованих квартир (на 1000 населення, одиниць)	1,4	2,1	0,70
Кількість лікарняних закладів (одиниць)	543,0	104,0	-439,00
Кількість лікарняних закладів (одиниць/кількість сільських населених пунктів)	0,019	0,004	-0,02
Кількість ліжок в лікарняних закладах (одиниць)	12277,0	3385,0	-8892,00
Кількість ліжок в лікарняних закладах (одиниць/кількість сільських населених пунктів)	0,431	0,119	-0,31
Кількість учнів з загальноосвітніх навчальних закладах (на 10000 населення)	988,0	911,0	-77,00
Кількість дошкільних навчальних закладів (тис.)	8,5	9,3	0,80
Кількість дошкільних навчальних закладів (одиниць/кількість сільських населених пунктів)	0,299	0,328	0,03
Охоплення дітей дошкільними навчальними закладами (% до відповідного віку)	33,0	41,0	8,00
Заклади клубного типу (одиниць)	16471,0	15302,0	-1169,00
Заклади клубного типу (одиниць/кількість сільських населених пунктів)	0,579	0,539	-0,04
Кількість населених пунктів, що мають:			
Водопровід (одиниць)	6398,0	4709,0	-1689,00
водопровід (одиниць/кількість сільських населених пунктів)	0,225	0,166	-0,06
Каналізацію (одиниць)	443,0	385,0	-58,00
газифіковані тільки природним газом (одиниць)	13965,0	14733,0	768,00
газифіковані тільки природним газом (одиниць/кількість сільських населених пунктів)	0,490	0,519	0,03

Джерело: розрахунки авторів на основі [13, 14, 15]

Аналізуючи забезпеченість об'єктами соціальної інфраструктури на сільських територіях можна зробити висновок, що практично по всіх показниках відбулося зменшення як в кількісних показниках так і в відносних.

Негативним є скорочення сільської медицини, так в 2010 році налічувалося 543 лікувальні заклади, а в 2014 на 72,8 % менше, відповідно скоротилася також кількість лікарняних ліжок. В 2015/2015 навчальному році 199 навчальних закладів припинили свою діяльність.

Ще одним фактором сталості сільської території є екологічний стан. Відомо, що найвище антропогенне навантаження на природні комплекси є на територіях, зайнятих сільськими поселеннями [16]. Основні виклики, які спричиняють негативні наслідки в межах сільських територій:

- забруднення господарсько-побутовими відходами та відходами тваринництва територій населених пунктів, пасовищ, понижень рельєфу, водойм;
- низький рівень благоустрою сіл;
- порушення ґрунту кар'єрами, будівельними роботами та транспортом;
- невпорядковані сміттєзвалища;
- неконтрольоване застосування засобів хімізації на присадибних ділянках;
- недотримання водоохоронних зон навколо водойм, їх розорювання, напування худоби безпосередньо з водойм, вихід господарських дворів садиб безпосередньо до водойм;
- виснаження водойм в результаті поливу та інше.

Наслідком зазначеного є зміна властивостей ґрунтів; забруднення кормів, які призначені для годівлі худоби та свійської птиці, забруднення рослинницької продукції, що використовується для харчування населення; забруднення відкритих і закритих джерел водопостачання [17]. Тому важливим є підвищена увага до екологічних питань сільських територій.

Характеризуючи екологічний стан хочемо звернути увагу на декілька моментів. Загально утворено відходів сільськогосподарським та рибним господарством в 1995 році 642,2 тис. т на рік, що в 16 разів менше ніж 2014 році, внесено мінеральних добрив 82,0 кг/га, а органічних добрив тільки 0,5 кг/га (таблиця 4).

Екологічний стан сільських територій

Найменування показника	1990р.	2000р.	2014р.	2014р. до 1990р. (+/-)
Внесено мінеральних добрив, кг/га	140,0	13,0	82,0	-58,0
Удобрено площ, %	83,0	19,0	81,8	-1,2 (п.в.)
Внесено органічних добрив, кг/га	8,6	1,3	0,5	-8,1
Удобрено площ, %	17,9	3,3	2,2	-15,7 (п.в.)

Джерело: [18]

Погоджуючись з думками інших вчених можна визначити ключові проблеми [1,19, 20], які стоять на перешкоді розвитку аграрного виробництва та сільських територій : низька конкурентоспроможність; непоширеність інноваційних технологій; недостатньо розвинена інфраструктура ринку сільськогосподарської продукції та продовольства; слабка інвестиційна спроможність держави та переважної більшості суб'єктів господарювання аграрного сектору, недостатність власних обігових та доступних кредитних фінансових ресурсів у сільськогосподарських виробників; дефіцит висококваліфікованих кадрів, низький платоспроможний попит населення як споживачів продукції сільського господарства та продовольства; поглиблення демографічної кризи в сільській місцевості; низька якість життя сільського населення порівняно з міським; низький рівень зайнятості та доходів сільського населення; забруднення навколишнього середовища та екологічна криза на сільських територіях.

Висновки і пропозиції. В процесі реформування сільськогосподарського сектору та провадження адміністративної реформи була проведена певна робота по створенню нових форм господарювання, що зумовило появу в аграрному секторі господарських структур різних типів. Проте, зміна форм власності та господарювання не вплинули корінним чином на покращення результативності сільського господарства та розвитку сільських територій, стабілізації екологічної ситуації. Метою подальших досліджень є розробка дієвого механізму покращення соціально-економічного розвитку та екологічної безпеки сільських територій.

Список літератури:

1. Зубець М.В. Аграрний сектор економіки України(стан і перспективи розвитку) / За ред. П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова. - К. : ННЦ ІАЕ, 2011. - 1000 с.
2. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року /за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. – 182 с.
3. Пасхавер Б.Й. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку/ Б.Й. Пасхавер, О.В. Шубравська, Л.В. Молдован. - НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. - К., 2009. - 432 с.
4. Хвесик М.А. Сільськогосподарський комплекс України: соціально-економічні пріоритети розвитку/ А.М. Хвесик, А.С. Лисецький. - К. : РВПС України НАН України, 2009. - 216 с.
5. Сільське господарство України за 2014. Статистичний збірник [Електронний ресурс] - Державна служба статистики України. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
6. Рослинництво України. Статистичний збірник [Електронний ресурс] - Державна служба статистики України. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Тваринництво України" Статистичний збірник [Електронний ресурс] - Державна служба статистики України. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
8. Бюлетень (електронне видання). Статистичні матеріали. [Електронний ресурс] - Національний банк України. - Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=57897ю
9. Інформаційно-аналітична довідка про стан справ в АПК за січень-серпень 2015 року. [Електронний ресурс] – Міністерство аграрної політики. - Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/uk/ministry?nid=18516>.
10. Ринок праці. Статистичний збірник [Електронний ресурс] - Державна служба статистики України. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
11. Безуглий М.Д., Присяжнюк М.В. Сучасний стан реформування аграрно-промислового комплексу України. – К.:Аграр. Наука, 2012. - 48с.
12. Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2014 році. Статистичний збірник / Від. за випуск Фризоренко Анатолій Олександрович. - Державна служба статистики України. -2015. - 260с.
13. Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України. Статистичний збірник [Електронний ресурс] - Державна служба статистики України. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
14. Заклади культури, мистецтва, фізкультури та спорту України. Статистичний збірник [Електронний ресурс] - Державна служба статистики України. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
15. Загальноосвітні навчальні заклади України. Статистичний збірник [Електронний ресурс] - Державна служба статистики України. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
16. Родіонов Ю.Д. Стан і перспективи розвитку соціально-виробничої сфери села / Ю.Д. Родіонов // Вісник аграрної науки. - 2002. - № 1. - С. 72–73.
17. Корсун С.Г., Палапа Н.В. Соціальний і екологічний стан територій сільських населених пунктів України / С.Г. Корсун, Н.В. Палапа // Збірник наукових праць ННЦ "Інститут землеробства НААН". - Випуск 1-2. – 2014. –С. 9-16.
18. Довкілля України. Статистичний збірник [Електронний ресурс] - Державна служба статистики України. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
19. Гордієнко М. І. Якимчук Ю. М. Сільське господарство України: аналіз сучасного стану та перспективи розвитку / М. І. Гордієнко, Ю. М. Якимчук // Науковий вісник Херсонського державного університету. - Сер. "Економічні науки". - Херсон, 2014. - Вип. 9. - С. 90-94.

20. Буга Н.Ю. Стан та проблеми аграрного сектора економіки України у сучасних умовах / Н.Ю. Буга // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2014. - Вип. 1. - С. 64-70.